

Tetyana Yurchyshyn

The representation of generalized content in the structure of complex sentences

In this article the concept of generalized content sentence is regarded, linguistic factors of content generalization in a sentence construction are defined. The lexical-semantic filling of semantic-syntactic positions, mechanism of the generalized-personal regular realization of structure diagram and non-substitution of subject semantic-syntactic position as linguistic factors of content generalization in sentence constructions are presented.

Key words: generalized content, the means of generalized content formation, lexical-semantic configuration, non-substitution of semantic-syntactical position, regular realization mechanism.

Ірина Тимофєєва

**ОЦІННІ ЗНАЧЕННЯ КОНСТРУКЦІЙ
ІЗ ПРЕДИКАТАМИ ФІЗИЧНОГО СТАНУ**

У статті висвітлено проблему семантики оцінки предикатів фізичного стану в семантико-синтаксичній структурі речень, асиметрію в оцінці та структуру оцінки, що складається з облігаторних і факультативних елементів, вивчено аксіологічно релевантні ознаки, що беруть участь у формуванні оцінки.

Ключові слова: семантика оцінки, предикати фізичного стану, структура речення.

Фізичний стан – це відчуття, сприйняття. Власне стани містять позитивний або негативний компонент. Оцінний аспект відіграє важливу роль у класифікації фізичних станів. З огляду семантики, оцінка – це категорія, що об'єднує всі засоби, які має сучасна мова у своєму розпорядженні для категоризації й позначування розмаїття оцінних значень, мотивованих зв'язками між мовцем і дійсністю [2, с. 209–351]. Проблеми вивчення семантики оцінки залишаються актуальними [Див.: 7, 3, 5]. Категорія оцінки тісно пов'язана з психофізіологічною організацією людини, оскільки мотивована її емоційними, когнітивними, експресивними, вольовими та іншими інтенціями. Метою статті є вивчення семантико-синтаксичної структури висловлювання з предикатами фізичного стану особи з семантикою оцінки.

Українські філософи пов'язують оцінку з інтенціональними гедоністичними дефініціями та репрезентують її в антропоцентричному ракурсі: від людини до світу [7, с. 46]. Розглядати стани можна як позитивні (приємні) й негативні (неприємні), тобто стан містить оцінку. Слідом за Н. Д. Арутюновою та О. М. Вольф [Див.: 1; 4] в українському мовознавстві розрізняють загальнооцінні та частковооцінні значення (пор. лінгвістичну інтерпретацію категорії оцінки Т. Космеди [7, с. 138–146]). До загальнооцінних належать слова з семантикою *хороший, поганий*, а до частково оцінних – слова, семантика яких ускладнена певним компонентом, що стосується структури оцінки. Об'єкт дійсності (фізичний стан людини) має набір аксіологічно релевантних ознак, які дають змогу визначати оцінку, тобто зараховувати об'єкт до одного з двох аксіологічних розрядів. Ці властивості постійно конфліктують між собою, оскільки об'єкт можна характеризувати в одному випадку позитивно, а в іншому – негативно. Поза контекстом знак “+” або “–” як семантичний компонент лексеми не детермінований. Асиметрію демонструють орієнтовані на норму інтенсифікатори, зокрема асиметрію в оцінках на “песимістичне” позначення в [див.: 12, с. 47; 14, с. 357]. Оцінка *добре* може означати відповідність нормі та її перевищення, проте оцінка *погано* завжди означає відхилення від норми. Наприклад: – *Як ти почуваєшся? – Нормально / Добре / Дуже добре / Чудово* (“+”, тобто відповідність нормі та її перевищення); – *Погано / Дуже погано / Препогано* (“–” з різним ступенем інтенсивності відхилення від норми). Інтенсифікації можливі як у зоні “+”, так і в зоні “–” на позначення підсилення ознак *добре / погано* та деінтенсифікація – на позначення їхнього послаблення. Засоби інтенсифікації надзвичайно різноманітні. Оцінна шкала містить нейтральну зону [13, с. 145–169], що знаходиться між зонами “+” та “–”. Оцінна шкала недискретна, вона являє собою континуум із константним зростанням або зменшенням ознаки. Проте в психолінгвістичних дослідженнях оцінок установлено градуйовану шкалу із семи елементів, що інтуїтивно відповідають певній психологічній реальності: *дуже хороший – хороший – досить хороший – середній – досить поганий – поганий – дуже поганий*. Очевидно, інтенсивності мають ступінь, проте, як вважає Lewis (Цит. за: [11, с. 150]), неможливо вписати інтенсивність болю в чіткі

інтервали на оцінній шкалі. Предикати фізичного стану на шкалі оцінок пов'язані з фактором часу (t) у властивостях на зразок *хворий / здоровий* тощо. Таку кореляцію маркує використання лексем *уже / ще, тільки, щойно / все ще*, наприклад: *ще хворий* або *вже здоровий*, проте асиметричне вживання *вже хворий* та *ще здоровий* ситуативне (за умови достеменної інформованості щодо вірогідності, ймовірності захворювання), де *вже / ще* зазначають спрямованість змін властивостей як у бік "+", так і в бік "-". Пор.: *Він все ще хворий* імплікує "сподівання на краще". Ситуацію ж, що не відповідає сподіванню, оцінено як погану [4, с. 52–55].

В. М. Русанівський актуалізує увагу на вивченні функціонального аспекту оцінювання, виокремлює суб'єктивну та об'єктивну оцінки, пов'язуючи категорію оцінки з категорією модальності [8, с. 52]. Висловлюванням у цілому, а не окремими його елементами визначають оцінну модальність, що є компонентом висловлювання. Входячи до контексту, оцінка формує певну структуру, що складається з облігаторних та факультативних елементів, а саме таку модальну рамку, яка при накладанні на висловлювання не збігається ні з його логіко-семантичною, ні з синтаксичною будовою. О. М. Вольф пропонує формулу $A \text{ r } B$, де A – суб'єкт оцінки, B – об'єкт, а r – оцінне відношення зі значенням *добре / погано*, виражене предикатом [4, 12]. Суб'єкт оцінки може бути як експліцитним (особа: *Я бачу, що він захворів*), так і імпліцитним (соціум: *Всі знають, що він захворів*). На об'єкт спрямовано оцінку. Модальна рамка оцінки також містить імпліцитні стереотипи та шкалу оцінок, прийняту суспільством.

В. І. Кононенко зазначає, що "функціонування модально-аксіологічних парадигм не виключає впливу суб'єктивності бачення, індивідуально-психологічних властивостей носія оцінки, можливостей змін у ціннісних орієнтаціях, що, однак, не перешкоджає дії загальноетичних принципів оцінювання, закладених у соціокультурному середовищі. В ідеалізованій моделі, за якою визначений позитив чи негатив, віддзеркалюються уявлення соціуму про добро і зло, що ґрунтуються на властивих йому національних, соціальних, культурних, релігійних та інших стандартах оцінювання" [6, с. 82].

Відомо, що до ситуації оцінки можуть входити такі компоненти: суб'єкт оцінки, об'єкт оцінки, ситуація, яку оцінюють. За звичай у конструкціях із предикатом фізичного стану особи виражаються один або два з зазначених компонентів. Наприклад, оцінка фізичного стану навколишнього середовища не завжди передбачає наявність суб'єкта оцінки: *Холодно взимку на річці*. Елімінований суб'єкт у наведеній конструкції може бути замінений суб'єктом оцінки: *Холодно тобі взимку на річці*. Під суб'єктом оцінки розуміємо вид суб'єкта, що не збігається із суб'єктом висловлювання. Оцінку можна поділити на індивідуальну та загальну (оцінку соціуму, що ґрунтується на стереотипах). Порівняймо: *Мені подобається хворіти*, у якому конфліктують оцінка суб'єкта з оцінкою соціуму. На думку соціуму, хворіти погано, отже, оцінний стереотип соціуму суперечить оцінному стереотипові суб'єкта: *Мені подобається* ("+") *хворіти* ("–") = *Я вважаю, що хворіти добре*.

Важливою особливістю семантики оцінних слів, на думку Т. А. Космеди, є "дифузність їхніх значень, що зумовлюється передусім здатністю слів подібної семантики виражати оцінку з огляду на різні підстави" [7, с. 119]. Наприклад, оцінка фізичного стану навколишнього середовища синтезує в собі оцінку з огляду на температурні норми (географічне розташування: представники народів півночі / півдня) або норми індивіда (загартований / незагартований), а також утилітарну оцінку. Там, де холодно ненцю або чукчі, українцеві буде дуже холодно, а африканцю – надзвичайно холодно. Тому лексема *холодно* в різних ситуаціях може містити семи 'добре' / 'погано'.

Слідом за Л. В. Щербою, оцінні предикати почасти проаналізовано в межах семантики стану [10, с. 77–100]. Такі предикати утворюють безособові конструкції або мають єдину валентність, яка може бути заповнена ім'ям (*Гарна погода*) або ситуацією (*Добре, що пішов дощ*). Однак існують конструкції, у яких поряд з оцінним предикатом міститься суб'єкт оцінки (*Мені тут холодно*), з'ясовано причину [1, с. 95]: (*Погода гарна тому, що сонячно*) та інші учасники (*Мед добре їсти при застуді*). Датив і номінатив суб'єкта в наведених прикладах кодує особливі семантичні ролі, що виникають саме в ситуації оцінки. Семантичний тип оцінки зумовлює стратегію кодування даних семантичних ролей і облігаторність їхнього вираження. Проте предикат оцінки не завжди експліцитний, скажімо, при внутрішньому монолозі він може бути імплікованим. Предикати фізичного стану сполучаються з оцінними лексемами на позначення внутрішнього стану: *Спочатку мені було холодно* (= Я відчувала холод). У наведеному прикладі суб'єкт оцінки збігається з об'єктом. Під час заміни суб'єкта з 1-ї особи однини оцінний суб'єкт змінюється на стороннього спостерігача: *Спочатку їй було холодно* (= Вона, можливо / схоже, відчувала холод) – оцінка подана як об'єктивна, без вираженої модальної рамки.

Предикати фізичного стану можна класифікувати залежно від оцінних характеристик таким чином: 1) предикати фізичного стану загальної оцінки (*добре, погано*); 2) предикати фізичного стану

позитивної оцінки (*добре*); 3) предикати фізичного стану негативної оцінки (*погано*); 4) предикати фізичного стану нейтральної оцінки (*добре, погано*); 5) предикати фізичного стану термальної характеристики (*холодно, спекотно*); 6) предикати фізичного стану здоров'я / нездоров'я (*добре; погано, слабо, боляче*); 7) предикати фізичного стану якісної оцінки (*трудно, легко, тяжко, важко*); 8) предикати фізичного стану суб'єктивної оцінки (*мені трудно, легко, тяжко, важко*); 9) предикати фізичного стану об'єктивної оцінки (*йому трудно, легко, тяжко, важко*).

У межах наведеної класифікації ми виокремили види оцінки, наявність яких зумовлена характером відношення суб'єкта оцінки до об'єкта і, відповідно, визнає оцінку облігаторним компонентом конструкції, який вивчають. Предикати стану містять оцінку сему у своїй семантичній структурі, наприклад, предикати загальної оцінки *добре / погано*, до яких можна зарахувати й експресивні предикати на кшталт *відмінно, чудово, розкішно* з позитивною оцінкою, що містить сему “добре” + інтенсифікація або *огидно, відразливо, жахливо* з семою “погано” + інтенсифікація.

Проте зафіксовано кваліфікативні структури, не орієнтовані на загальну оцінку. Отже, не всі предикати стану можуть мати сему ‘*добре*’ / ‘*погано*’. Очевидно, наявність суб'єктивної оцінки не є облігаторною для предикатів фізичного стану (навколишнього середовища зокрема). Такі предикати можуть означати об'єктивну реальність, не пов'язану з думкою, поглядом мовця / суб'єкта. Оцінні значення предиката залежать як від семантики самого предиката, так і від семантики іменної групи, в яку він входить. Пор. конструкції *Самопочуття гарне* або *Самопочуття погане*, де очевидно присутня оцінна модальність, та **Самопочуття кругле, квадратне* тощо. Тобто актуалізація оцінних сем значною мірою залежить від сполучуваності предиката з іменною групою. Отже, оцінка є ознакою не стільки окремих лексем, скільки висловлювання.

Предикати, які ми аналізуємо, не є оцінними, але вони приєднують ті самі конструкції, що й власне оцінні предикати, отже, позиціонують внутрішню, потенційну, згорнуту оцінку семантику. Однак, на відміну від оцінних, предикати фізичного стану можуть бути поза ситуацією, яку оцінюють (тобто стимулом), наприклад: *Ця кімната дуже холодна*. Слід тлумачити: *Людині в ній буде холодно*. Згідно з наведеною класифікацією предикати стану можуть виражати широкий спектр оцінних значень (наприклад, *добре* може означати й загальну, і якісну, й термальну, й інші типи оцінок) або належати до конкретного типу (*боляче*).

Не менш важливою рисою слів із семантикою оцінки є здатність їхніх компонентів до нейтралізації, що зумовлює їхню специфіку на синтагматичному та парадигматичному рівнях. У процесі нейтралізації суб'єктивного компонента *погано*, виявлено дифузність значень, що зумовлено передусім здатністю слів подібної семантики виражати оцінку, зважаючи на різні підстави. “У синтагматичному ланцюжку при нейтралізації семи суб'єктивного відношення можливою є сполучуваність засобів оцінки, що виражають позитивну оцінку, з назвами негативних явищ” [7, с.120], наприклад: *Вона закахикала, і Шанталі стало до болю соромно за своє здорове тіло* (В. Підмогильний). В усіх мовних картинах світу лексема *здорове тіло* асоціюється з семою *добре*. Проте в наведеному прикладі відбувається нейтралізація значення. Хоча мовний відповідник антецедента містить лексему зі значенням позитивної оцінки, семантика предиката пропонує трактування причинової ситуації як негативної. Тобто в присутності хворого здоровий чувається ніяково. Позитивне значення лексеми *здоров'я* нівельоване. “З огляду на вторинність оцінки каузуючої ситуації, з двох засобів її вираження головним є предикат. Якщо аксіологічні значення, що містяться в предикаті й у виразі з причиновою семантикою, не збігаються, “сильнішим” виявляється саме те значення, яке маніфестує предикат” [9, с. 70].

Оцінні предикати здебільшого одновалентні. Наприклад: *Мені холодно тут сидіти*. Результатом вивчення такого типу оцінки стає висновок, що в конструкції з предикатом фізичного стану зазначений учасник, який і робить оцінку ситуації. Наприклад, конструкції *Мені холодно* та *Йй холодно* відрізняються тим, що референт суб'єктної групи *Йй* оцінює ситуацію з суб'єктивної позиції, з оцінкою якої наратор може й не погоджуватися. Натомість у конструкції *Мені холодно* оцінки експерієнсива й наратора збігаються. Відповідно, роль додаткового учасника можна характеризувати як суб'єкт оцінки.

Залежно від типу предиката, компонент “суб'єкт оцінки” утворює різну реалізацію в термінах семантичних ролей. Вираження суб'єкта оцінки при предикатах фізичного стану пов'язане з наявністю в їхній моделі управління учасника в ролі експерієнсива. Потрапляючи в контекст таких предикатів, суб'єкт оцінки перетворюється на експерієнсива відповідного стану. Отже, для предикатів фізичного стану виділяють компонент “суб'єкт оцінки”, якого кодує датив суб'єктної групи. Проте не всі суб'єктні групи в дативі характеризує така семантика. Проаналізуємо такі приклади: *Тобі погано після серцевого нападу так хвилюватися*. *Йому погано після серцевого нападу*

так хвилюватися. *Вам* погано після серцевого нападу так хвилюватися. Суб'єктом оцінки в усіх наведених конструкціях є мовець, а датив суб'єкта кореферентний суб'єктові залежної предикації. Можна було б вважати, що наведена дативна суб'єктна група не належить до головної предикації, а залишається в залежній, тобто мова йде про так званий дативний суб'єкт при залежному інфінітиві. Однак погодитися з цим не дає той факт, що наведена суб'єктна група припускає розрив із залежною предикацією і може відокремлюватися від залежного предиката більше ніж однією складовою, порівняйте: *Тобі, я так вважаю, погано після серцевого нападу так хвилюватися*. Конструкції, в яких ця суб'єктна група відокремлена від головного предиката, не можна вважати нормативними, порівняйте: *Погано тобі, я так вважаю, після серцевого нападу так хвилюватися* та *Тобі, я так вважаю, погано після серцевого нападу так хвилюватися*. Отже, датив суб'єктної групи в наведених прикладах все-таки належить головній предикації. У головній предикації може бути не тільки датив суб'єкта, наприклад: *Лікар вважає, що це для хворого буде погано. Чи не погано це для ослабленого організму?*

Проаналізуємо конструкції з суб'єктною групою при оцінному предикаті, з ситуацією, яку кваліфікують як периферійного учасника: *Киснева маска дає змогу хворому легше дихати. Киснева маска – річ виключно необхідна для полегшення стану хворого*. У таких конструкціях суб'єктом при оцінному предикаті є не суб'єкт залежної предикації, а учасник ситуації в ролі інструмента (*Киснева маска дає змогу хворому легше дихати*) або сирконстант (*Киснева маска – річ виключно необхідна для полегшення стану хворого*). Конструкції, коли один з учасників залежної предикації заповнює позицію суб'єкта головної предикації, найбільш частотні при предикатах *тяжко, легко*.

Ситуація оцінки в прикладах, наведених нижче, окрім суб'єкта оцінки та ситуації, яку оцінюють, містить ще один компонент – оцінку залежної ситуації. Пор.: *Вам погано так хвилюватися після серцевого нападу*. Мовець не оцінює як некоректну ситуацію “хвилюватися після серцевого нападу”. Йде мова про участь “винесеної” суб'єктної ситуації: *погано хвилюватись не усім, а саме вам*. Отже, у ситуації оцінки виділений ще один учасник – у ролі орієнтира. Цей учасник може збігатися з суб'єктом оцінки, однак не обов'язково. Орієнтир і об'єкт оцінки можуть “мінятися ролями”. Причина для зміни ролей, очевидно, полягає в тому, що в наведених й аналогічних конструкціях іменну групу, яка є кореферентною пацієнту або інструменту залежної предикації, кодує номінатив. Інструмент / пацієнс стає об'єктом оцінки. Навіть у конструкції, де інструмент / пацієнс залежної ситуації залишається в залежній предикації, він лінійно розривається із залежним предикатом. Цим пояснене виникнення подібних конструкцій при предикатах оцінки фізичного стану.

Отже, як зазначено вище, у ситуації оцінки можна виділити такі семантичні компоненти: суб'єкт оцінки, об'єкт оцінки (об'єкт або ситуація) та орієнтир. Виділення цих компонентів дає можливість пояснити вибір оформлення анафоричних засобів при різних типах оцінних предикатів. Оцінна структура містить ряд облігаторних (суб'єкт оцінки, об'єкт оцінки, орієнтир, що вводить оцінку експліцитно або імпліцитно) та факультативних елементів, усі з яких взаємозалежні та взаємопов'язані. Їхнє функціонування визначає побудову кваліфікативної структури, існування якої неможливе без денотативної. Функціонуванням кваліфікативної структури зумовлена роль предиката стану в конструкції та його контекстні зв'язки. Аналіз семантики оцінки інших предикатів в семантико-синтаксичній структурі речень є перспективою наших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 341 с.
2. Бацевич Ф. С. Очерки по функциональной лексикологии / В. С. Бацевич, Т. А. Космеда. – Л. : Світ, 1997. – С. 209–351.
3. Вільчинська Г. Семантико-словотвірна характеристика оцінних назв осіб в українській мові : Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Г. Вільчинська. – Львів, 1996. – 24 с.
4. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М. : Наука, 1985. – 128 с.
5. Іващенко В. Л. Конотативно-оцінний аспект семантики назв осіб за родом діяльності, місцем проживання та національною належністю (на матеріалі української мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / В. Л. Іващенко. – К. : 1997. – 24 с.
6. Кононенко В. І. Мова у контексті культури : Монографія / В. І. Кононенко. – К. – Івано-Франківськ, 2008. – 390 с.
7. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики / Т. А. Космеда. – Львів : Вид-во Львівського нац. ун-ту ім. І. Франка, 2000. – 350 с.

8. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1988. – 232 с.
9. Семенюк О. А. Семантична структура речень із предикативами емоційного стану в сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника / О. А. Семенюк. – Івано-Франківськ, 2005. – 196 с.
10. Щерба Л. В. О частях речи в русском языке / Л. В. Щерба // Языковая система и речевая деятельность. – Л. : Наука, ЛО, 1974. – 428 с.
11. Davidson D., McKinsey J. C. C., Suppes P. Outlines of a formal theory of value. I. – Philos. Sci., 1955, vol. 22, № 2. – P. 150.
12. Deese J. The structure of associations in language and thought. Baltimore, 1965/ – P. 47.
13. Urmson J. O. On grading. – Mind, 1950, vol. 59, № 234. – P. 145–169.
14. Wierzbicka A. Ethno-syntax and the philosophy of grammar. – Stud. Lang., 1979, vol. 3, № 3. – P. 357.

Iryna Tymofeyeva

Predicates of physical state with the evaluation semantics

The problem of evaluation semantics of predicates in the semantic-syntactic sentence structure with the predicates of physical state is considered in the article, as well as the difference in assessment and assessment structure that consists of obligatory and optional elements, axiological relevant features involved in assessment formation are regarded in the paper.

Key words: assessment semantics, predicates of physical state, sentence structure.

Тетяна Левакіна

ПРИЙМЕННИКИ ВЛАСНЕ-СОЦІАТИВНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРАЛЬНА МІКРОГРУПА ПРИЙМЕННИКІВ СОЦІАТИВНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті обґрунтовано центральну позицію власне-соціативної мікрогрупи українських прийменників у системі мікрогруп соціативності; уведено назву „еквіпрійменник” на позначення функційних еквівалентів прийменника; визначено склад та особливості функціонування власне- та еквіпрійменників власне-соціативного значення.

Ключові слова: прийменники соціативності, власне-соціативне значення, еквіпрійменники, центральні й периферійні одиниці, функціонування прийменників.

Прийменникове значення соціативності тісно пов'язане із загальним значенням сумісності, а категорія сумісності – це важлива мовна універсалія, яка тими чи тими способами виражена в кожній мові. Так, за Д. Станішевою, соціативне (супровідне) значення в слов'янських мовах виражається сполученням орудного відмінка з прийменником *z* в українській мові, *c* – у російській, *s* – у чеській, *z* – у польській, *ze* – у верхньолужицькій тощо, а орудний соціативний безприйменниковий залишився лише в сербохорватській мові, та й то поряд із прийменниковими сполуками [13]. Прийменниками соціативності вважаємо такі, що виражають відношення сумісності – супроводу, співвиаву, відносно рівноправної співучасті в одній справі кількох суб'єктів або об'єктів.

У сучасній українській мові А. Колодяжний першим із дослідників прийменникової системи виокремлює значення „супровідність, сумісність, співучасність” серед різних об'єктних семантико-граматичних відношень прийменникових конструкцій [8, с. 122].

І. Вихованець, використовуючи термін „соціативність” стосовно прийменникових значень, підкреслює співвідносність прийменників *z*, *разом з* із просторовими, називає їх „соціативно-просторовими” й розкриває зв'язок соціативності й сурядності [5, с. 174–176], тобто теоретично обґрунтовує наявність соціативних прийменників.

Ці наукові спостереження поглиблює Г. Балабан: вона виокремлює в системі прийменникових відношень підгрупу соціативності й позначає її центром первинний прийменник *z*. Для диференціації соціативного значення авторка пропонує 61 прийменниково-відмінкову форму, що з'явилася протягом останніх 25 років [2, с. 60, 134]. Наразі в сучасній українській мові – це єдина спроба аналізу соціативності як мовного явища. Уважаємо за необхідне розширити кількісний склад